

A szobor lelke

A „nagyság átkai” között fenyegetően elől áll a szoborra válás csapdája. Kölcsy is elérte, és talán még másoknál is nehezebb kiszabadítani ebből. Ő „a Himnusz költője”. Nem is lehet más, mint a nemzet elé állított szobor.

Himnuszukban a nemzetek azt akarják kifejezni, amit önmagukban a legfontosabbnak tartanak. Többnyire éteri magaslathoz emelik legszebb álmukat, vagy éppen bánatukat. Ha nem is olyanok, amilyennek itt mutatják magukat, és ünnepi pillanataikban, kívül vagy belül, olyanok szeretnének lenni. Minden himnusz a nemzeti géniusz sűrítőmánya. A miénk is az. Sokat elárul rólunk, hogy a miénk: a megrendültség himnusza.

A magyar himnuszot nemcsak a protokoll szerint kell állva hallgatni, énekelni: máshogy nem is nagyon lehet. Nem csoda, hogy szinte agyonnyomja költőjét: róla is csak feszes „vigyázz!”-ban tudunk beszélni.

A Kölcsyre való visszaemlékezés szinte magától értetődően a lelkekben és a köztudatban élő szobor-alakot hívja elő. Az ünnepi alkalom ismét árnyékban hagyja az embert, aki rövid, termékeny életében a nemzet boldogabb jövőjéért fáradozott. Hétköznapijait, közéleti küzdelmeit azonban nem csak az emelkedettség jellemezte. Nem ő tehetett erről: balsorsa a méltatlan ellenfelektől sem kímélte meg. Arra pedig szinte sohasem gondoltunk, hogy lelkének démonaival is megrendítő küzdelmet vívott. Intellektuális szeméremből erről hallgatni szoktunk, ahogyan hallgatott ő is. A halhatatlan Kölcsy eltakarja a halandót. Pedig talán még a nemzeti önismeret terén is előrehaladnánk, ha jobban figyelnének rá, az esendő emberre.

Az utókor Kölcsy-képe alapvetően egybevág azzal, amit Ferenczy István közismert márvány remekében mintázott meg. Emelkedetten szép: olyan véglegesen, mint a klasszikus síremlékek. A nemzet sorsán érzett aggodalom és a töprengés terhének súlya alatt előre hajló fej rendíthetetlen nyugalmat sugároz. Az örökkévalóságba dermedt alak merevségét az Athén vagy Róma államférfiaktól idéző öltözet gazdag redőzete sem tudja feloldani.

Valóban ilyen lehetett? Nehéz elhinni. Csokonaira, Berzsenyire, Petőfira, Aranyra, Vörösmartyra, de akár Adyra, József Attilára jobban jellemzők szobraik, mint Kölcsyre. Ez a dicsőfény övezte, finomra csiszolt alak alkalmas lehet ideálnak, de miért ne közelíthetnénk másként Kölcsyhez? Annál is inkább, mert közelebből nézve, figyelmesen olvasva szíven üt az az ellentmondás, amely a lélek viharai és a külső harmónia között feszül. Azt kell észrevennünk vagy inkább megéreznünk, hogy alkata még a vadromantika hőseinek tépertségéhez, zaklatottságához is közelebb állt, mint egy tökéletesre csiszolt márványszobor csillogó nyugalma-hoz. Az utókor formálta kép mintha Goethé idézné, de ebben az emberben Byron viharai tomboltak. Példás önfegyelmével szenvedte életének kettősségét: a sorsa diktálta, méltósággal vállalt szerep és a lélek másfelé vágyó hajla-

ma közti feszültséget. „Keservesen megbántam, hogy valaha publikum elé léptem. A literátori pályán legalább azt önthettem papírra, amit akartam” – írta egy levelében. Pedig még költőként sem szólt magáról nyíltan. Hite és erkölcsi parancsa az volt, hogy nehéz sorsú nemzete végzetével szegüljön szembe, és ne a maga lelkével foglalkozzon – és kora esztétikája, poétikája is a visszafogottságra intette.

Egy szenvedésre hajló lélek még abban is talál okot a keserűsége, ami másnak öröm. Kölcsy már gyerekkorában egész életét meghatározó sebeket kapott. Korai árvasága, fél szemére vakságot okozó himlője, tüdőbetegsége, testi gyöngesége, vagyoni kérdésekben folyó pereskedései, szerettei elvesztése, az az érzés, hogy mindenért ő a felelős, szüntelen kínozták. Az ilyen szenvedésnek már nem kell kiváltó ok. Maga a létezés fájdalom. Fájdalmas még az is, ami szép benne, és azok a sérelmek, sebek, amiket egy derűsebb lélek könnyen elvisel, kétségbe ejtik. Kölcsy megpróbáltatásainak csupán egy kis részéről tudhatunk. A legismertebb összeütözközése az őt Pozsonyba, az országgyűlésre küldő megyéjével történt, amely követi lemondásával ért véget. Korábban nem volt példa arra, hogy valaki lelkiismereti okból mondjon le mandátumáról. Ő ezt tette, mert legmélyebb meggyőződése ellenére kellett volna az örökváltság ellen szavaznia.

Pozsonyi követésaitól búcsúzva mondta: „Jelszavaink valának: haza és haladás...” Lehet, hogy még a lemondásnál is jobban bántotta, ami ezt megelőzte: a megyegyűlés leitatott közönsége elmondani sem engedte beszédét. De fájt neki minden. (Az is, hogy Berzsenyi nem vele akart beszélgetni, hanem a kor istenített cigányprímását, Bihari Jánost hallgatta inkább. Az ettől a sérelemtől aligha teljesen független Berzsenyi-kritika viszont a költőtárs pályáját törte ketté: személyes érzéseit ő sem vallhatta meg. Az érzékeny, sérülékeny szemleket könnyen a fájdalom csapdájába estek, hiszen még csak el sem mondhatták, mi bántja őket...)

Emlékbeszédében az ifjú Eötvös József mesterét, atyai barátját, és, kimondatlanul ugyan, de a rokon lelket siratta benne. Ő kezdett elsőként a kora szellemét kifejező, átszemelt Kölcsy-szobor mintázásához. „Midőn ily férfiú száll sírjába, méltó, hogy az egész haza gyászolt magára, nemcsak, mert ki egész életét hazájának szentelte, az egész haza bánatára érdemes, de mert [...] jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek, útmutatónak” – mondta.

Az emlékbeszéd nem a realizmus műfaja. Nem róhatjuk fel, hogy amikor a maga és a nemzet veszteségét vette számba, Eötvös is eltekintett Kölcsy élete és műve részletekbe menő elemzésétől: azonnal arra a magaslatra emelte, ahol már életében is helye lett volna. Nem érezte időseztérnek, hogy kibontsa, amit Wesselényi mondott Kölcsy haláláról értesülve: azt, hogy „Nem közénk való volt”. Miért? Mert több, nemesebb volt, mint kortársai, mint az őt körülvevő világ.

Az utókor boldogan beérte a szobor-Kölcsyvel. Így elmaradt sokféle arcának megmutatása, mára jószerevel egyetlen olvasatunk maradt róla. Az, amelyik minden másikat elfed-

Csodálni mindig könnyebb valakit, mint megérteni. Gondolatait esetleg igen, de őt magát nem. Így aztán Kölcsy utókorától sem kapja meg azt a szeretetet, amelyet életében nélkülözött. A szeretethez mindig kell némi részvét is. De lehet-e részvétet érezni egy tökéletességet mintázó szobor iránt?

Ahhoz, hogy szerethessük Kölcsyét, nem elég a szoborra figyelni. Van rá okunk bőven. Figyeljük, mit írt *Országgyűlési naplójában*: „Én, mint minden versfirkáló, mikor világról és emberekről szólok, legtöbbször csak magammal vesződöm”. Máshol szinte soha nem ilyen személyes: különös, hogy éppen egy természetből adódóan tárgyilagos műben nyílik meg a leghitelesebben. Őszintébb itt, mint gyakorta kicsit biedermeier, kicsit szentimentális személyes lírájában, mely inkább a kordivatot, mintsem lelki életét tükrözi. De elmélyedve ebben a ma emberétől távolinak tetsző versvilágban mást is észrevehetünk. Azt, hogy a magyar verselés megújításáért, a formákért folytatott küzdelem nemcsak korparancs, hanem a vergődő lélek menedéke is. Kölcsy leggyakrabban idézett, a prédikátorok veretes nyelvén megszólaló, nemzetébresztő versei magáról a költőről is szólhatnak.

A haza ügye: Kölcsy személyes ügye, nem pusztán, akár a legnemesebb fajtából való, küldetéses retorika, hanem a legmélyebb lelki valóság. A nemzetét megszólító, legnagyobb versei, köztük maga a *Hymnus* – róla is szólnak. A magyar nép századainak zivatara a költő lelkében is dúltak. Kölcsyénél minél fényesebben lobog a szellem, kétségeinek annál mélyebb verembe világít be. Amikor Herderrel vitázik: azt gondolhatjuk, csakis a nemzet sorsa foglalkoztatja, a magyarság életöztönét akarja fölírni. Hatalmas erőket mozdít – és közben, történelmi korokat újraelve is, töprengő, kétkedő ember marad, aki saját kétségbeesésével, „melakórijával” is birkózik. Ha meglátjuk ezt az esendő arcát, részvétünket is el fogja nyerni, hogy aztán megszerethessük.

Emberi és költői lény összetettségét mutatja egy töredékben maradt verse, a *Kölcsy*. Nem fejezte be: mert nem lehetett. Magát szólítja meg, jellemzi benne. Így indítja: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fánknak, / Nyúgati ég forró kebelem nem tette hideg”. Azt váránk: így is folytatja. De az erőt demonstráló szavak sötét kétségbeesésbe futnak: „... az elkomorult sorsnak nyíla dűlva lecsattant / S könnypatak áradozott a bánatölele tereben, / S áldozatát vérben fogad vala boltja sötétén”.

A *Huszt*ban másként építkezik: a romokban a pusztulás emlékművét látva fogalmazza meg a cselekvés programját. Személyesség és közéleti mondanó, a líra és a közjogi sürgető mondatok összeérnek, a hanyatlás-élményre adott válasz versben és prózában is megjelenik. A *Huszt* fennköltége és a magyar műemlékvédelem alapítólevelének tekinthető mondatok összecsengenek: „Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s kőveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés híjával

vagyunk, s a nemzet hőskorának hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lették sírjokat?”

Reménytelenség és a reményért való küzdelem, a pusztulás-fenyegetés és az építés akarat, a nemzet sorsa fölötti megrendültség és a közjó szolgálata együtt járnak. Szép lenne, ha mindent betöltene az építő szándék és a sikerbe vetett hit. Csakhogy Kölcsey nem azonos a szobrával. Maga is olyan rendíthetetlenül szeretne hinni, ahogyan másokat biztat. Csakhogy mindennek látja az árnyékos, vagy éppen sötét oldalát is. Így aztán már-már természetes, szinte észre sem vesszük, ahogyan együtt jár költészetében a kétségbeesés és az ünnepélyes elragadtatottság.

Legismertebb példája ennek is maga a *Hymnus*. Szerkesztésében, ahogyan az ellentétekkel bánik, a művészi erő szép példáját látjuk: az egész költemény a fény és az árnyék, a diadal és bukás szembenállásának dramaturgiájára épül. Sokan megjegyezték, hogy a magyarok himnuszában nem egy jövőjében bízó nemzet hite jelenik meg; hogy egy sebzett lelkű nemzet fájdalmát fejezi ki. Más himnuszokhoz viszonyítva alighanem igaz is ez az állítás. De Kölcsey világán belül mindenképpen a megszenvedett hit és a reménység verse: a legmélyén alanyi líra, maga a költő harcol benne a romlással, és jut el a bizakodásig. Igent mond az életre, mert aki Isten segítségét kéri, az élni akar.

Hogy milyen mély kétségbeesésre keresett orvosságot, azt a röviddel későbbre keltezett

Vanitatum vanitas mutatja meg: Kölcsey már akkor hozzákezdhetett, amikor kitétte a felkiáltójelet a *Hymnus* végére. Ha nem is dolgozott rajtuk egyszerre, az ikerversek párhuzamosan születtek benne. A *Hymnus*ban a dicsőség és fájdalom képei feleselnek egymással: tézis és antitézis. A *Vanitatum vanitas*ban „minden hiábavaló”, maga a nagyság és diadal minősül kudarcnak, a vers egyetlen nagy tagadás; antitézisek sorozata. A *Hymnus* meghagyja a szintézis reményét, hogy jó és rossz a történelemben nemcsak kiegyenlítheti egymást, hanem még jóra is fordulhat a világ. A *Vanitatum vanitas* költője már nem ismer győzedelmet, nem remél semmit. Nem kétségekkel birkózik, kétségbeesett. Olyan sötétnek látja a jövőt, hogy maga a történelem, az emberi élet nagy foglalat, örök-értvényűnek tekintett diadalaival együtt vesztí el értelmét a szemében, s bizonyul könnyűnek *A Prédikátor Könyve* tanítása és saját gondolkodása lételeméleti és teológiai mérlegén.

Aki élete akár egyetlen pillanatában is így látja a világot, az máskor is a lét és a nemlét határán egyensúlyozik. Annak az élet maga táplálja kétségbeesését. Ez a belső pokol folyamatosan emészt. Még akkor is, ha nem akarja elpusztítani magát.

Magyarázhatjuk e megrendülést Kölcseynek a személyes életében és kora közéleti küzdőterein elszenvedett keserves tapasztalataival, de ezt a verset még az utókor által ismert megpróbáltatások és közéleti megaláztatások előtt írta.

A kétségbeesés belülről fakad, és ezen még kora sem tudott változtatni: az a reformkor, amit a nemzeti emelkedés aranykorának tartunk azóta is.

Hiába szervezett a maga körébe álmosdi és csekei intellektuális és személyes magányának ellensúlyozására alkalmas kis kört, a megyei és az országos politikában való szereplésének tapasztalatai, anyagi gondjai, személyes sorsának alakulása, fájdalmi akár külön-külön is elegendőek lehettek ahhoz, hogy ne is láthassa másként, mint hogy a világ maga a hiábavalóság hiábavalósága... A romantika diadalát megelőző Vörösmartynak néhány évvel később nem kellett finomkodnia. Sőt: ki is kellett mondania, hogy az ember „sárkányfog vetemény”, és „nincsen remény”. A földnek Kölcsey antropológiájában sem fájt kevésbé az ember, de férfiszemérmé és a költészetben meghatározó klasszikus művészi normák nem engedték, hogy elmondja azt, ami legjobban fájt neki. De teljesen el sem titkolhatta, a maga filozofikus visszafogottságával szolt róla: a Szentírást hívta segítségül. Illendőségből? Szokásból? Tapintatból? Vagy a megpróbáltatások embereként megérezte, hogy mindenütt jobban kedvelik az ideálképeket formázó szobrokat, mint a szenvedő és szeretetet éhező embereket?

OLÁH JÁNOS

„Hymnus minden időben”

Cseke, 1823. január 22. Ezt a dátumot kanyarította a *Hymnus* elkészült kézírata alá Kölcsey Ferenc. Csaknem kétszáz év, tíz emberöltő telt el azóta. Ki tudná megszámolni, hány milliószor hangzott fel ez a magyar hazafiság eszméjét újrafogalmazó ének, amely a *Boldogasszony Anyánk, régi nagy Patrónánk* kezdetű Mária-ének érületét és a reformkori történelemfelfogást egybeolvastva lett a nemzeti megmaradás jelképe. Igaza, mint az igazán nagy verseké, ma is megrendít mindenkit, aki e közösség tagjának érzi magát.

Talán éppen ez a kikezdehetetlen, belső költői igazság ingerelte olyan sokszor az idegen hatalmak nyakunkra ültetett képviselőit, hogy megpróbálják félretolni Kölcsey *Hymnusát*, újat írasanak helyette. Rákosi például Illyést és Kodályt kérte fel a feladatára, hiába. Nem akadt valamire való költő, zeneszerző akkor Magyarországon, aki erre az áruhátra vállalkozott volna. Azóta többször is elhangzott az igény, új himnuszra van szükség, olyanra, amely nem megosztó, nem emlegeti Istent, és különösképpen nem hivatkozik a magyar történelem viharos évszázadaira. Ezek a kezdeményezések eddig mind kicsorbultak a *Hymnus* maradandó üzenetén.

De hát hogyan is született ez a költemény? Azt gondolhatnánk, a hazafias mozgalmak közepette sürgölődő költő vetette papírra, pedig nem. Kölcsey 1817-ben anyagi okok miatt kénytelen elhagyni Pestet, ez pedig, ahogy írja, kínosan éri. Teljesen visszavonul, elfordul a világtól. „Reggeltől más hajnalig szobámban

Ferenczy István: Kölcsey Ferenc ülő szobra, 1841–1846 (Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály)